

biblioteka **psychologii** współczesnej

Efekt Lucyfera

Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?

Philip Zimbardo

Przełożyli

Anna **Cybulko**

Joanna **Kowalczevska**

Józef **Radzicki**

Marcin **Zieliński**

Redakcja naukowa

Maria **Materska**

WYDAWNICTWO NAUKOWE PWN
WARSZAWA 2008

Spis treści

Przedmowa	15
Podziękowania	21
Rozdział 1. Psychologia zła: sytuacyjne przemiany charakteru	25
Transformacje: anioły, diabły oraz cała reszta nas, zwykłych śmiertelników	27
Zło: stałe i wewnętrzne czy zmienne i zewnętrzne?	29
Alternatywne wyjaśnienia: dyspozycyjne, sytuacyjne i systemowe	29
Malleus Maleficarum oraz inkwizycyjny program PNC (polowanie na czarownice)	31
Systemy władzy – wszechogarniające zwierzchnictwo	32
Moc tworzenia „wroga”	33
Przestępstwa przeciwko ludzkości: ludobójstwo, gwałt, terroryzm	34
Gwałty w Rwandzie	35
Gwałt w Nankin, w Chinach	38
Dehumanizacja i wyłączenie moralności w laboratorium	39
Potworne obrazy nadużyć w Więzieniu Abu Ghraib	40
Równoległe światy w Abu Ghraib i więzieniu stanfordzkim	41
Badając ciemną stronę ludzkiej natury	42
Rozdział 2. Niedziela rano: niespodziewane aresztowania	46
Sąsiedzkie zło, sąsiedzkie dobro	47
Uniwersytet przeciw miastu – starcia w Stanfordzie i poza nim	49
Katastrofa: misja niemal upada, zanim zdążyła się rozpocząć	51
Próżność, której na imię Wiadomości Telewizyjne	52
Teraz rozpoczyna się właściwa opowieść	53
Jakiś gliniarz puka do drzwi	57
Hau, hau! Skąd się wzięły te „Psy”?	59
Jestem gotowy, proszę mnie aresztować	61
Rozdział 3. Niedziela po południu: rytuały degradacji	65
Oto są zasady, według których macie żyć	67
Pierwsze odliczanie w tym przedziwnym miejscu	69
Wczucie się w rolę	70
Nocna zmiana przejmuję pałeczkę	71
Nowy sens odliczania	72
Pierwsze oznaki nadciągającej burzy	74
Przenikliwe gwizdy o 2.30 rano	76
Kilka wstępnych obserwacji i uwag	77
Sobotnia odprawa strażników	78

Rozdział 4. Poniedziałek: bunt więźniów	82
Szykuje się bunt	83
Powitajmy bunt. Zmiana dzienna	85
A po śniadaniu, może mała ucieczka	88
Małe odliczanko dla uciszenia pospólstwa	89
Komisja Skarg Pensionariuszy Więzienia Hrabstwa Stanford	90
Więzień 8612 zaczyna pękać	91
Nasz konsultant do spraw więziennictwa wykpiwa pozorowanego więźnia	92
Więzień mówi wszystkim, że nikt nie może zrezygnować	94
To znowu my. Pora na zmianę nocną	95
<i>Sto lat, sto lat, niech żyje nam więzień 5704</i>	99
Ostateczne zażalenie i zwolnienie więźnia 8612	100
Rozdział 5. Wtorek: podwójny kłopot – odwiedziny i widmo napaści	104
Nowe zasady, choć stare odliczania trwają	105
Granice tożsamości i odgrywanych ról zaczynają się zacierać	109
Trwając na straży bezpieczeństwa mojej instytucji	110
Wprowadzenie informatora	112
Zale znajdują ujęcie	113
Więźniowie kontaktują się ze światem zewnętrznym	114
Przygotowania do przyjścia gości. Pełna hipokryzji maskarada	115
Powierzchowne i bezosobowe odwiedziny	117
Matka wie najlepiej, ale my ją z tatą usadzimy	119
Pozorowane opuszczenie więzienia dla zmylenia domniemyanych napastników	121
Zrobiliśmy z siebie głupków. I kto za to zapłaci?	122
Rozdział 6. Środa: sytuacja wymyka się spod kontroli	124
Łamigłówka z księdzem	124
Nie jesteś numerem 819, czas do domu Stewart!	131
819 mać od samego początku	131
Zdrada ze strony własnego szpiega	132
Powitajmy nowego więźnia w zakładzie	133
<i>Cudowna łaska</i> w tonacji ironicznej	134
Powrót operatora ze stacji TV	137
Żegnaj zmiano dzienna, dobry wieczór zmiano nocna	137
Posłuszni więźniowie mają prawo do odwiedzin	140
Homofobia szczerzy obrzydliwe kły	141
„Sierżant” ujawnia nową tożsamość moralną	143
Potęga symboliki kielbasek	148
Zadużany w sobie świętoszkowaty dupek	149
Powiedz „Dziękuję ci, 416!”	150
Znowu te brudne koce	151
Rozdział 7. Prawo do warunkowego zwolnienia	154
Szansa na odzyskanie wolności	155
Więzień 4325 nie przyznaje się do winy	155
Przyćmienie wzoru godnego naśladowania	157
Buntownik przycicha	159
Urodziwy dzieciak zostaje zmieszany z błotem	161
Rezygnacja z wynagrodzenia w zamian za wolność	162
Co tu się wydarzyło?	164

Rozmywanie się granicy między eksperymentem więziennym a rzeczywistym pobytem w więzieniu	164
Podporządkowanie się więźniów i poważne traktowanie swojej sytuacji	165
Radykalna przemiana przewodniczącego Komisji ds. Zwolnień Warunkowych	166
Krótką przerwą na demonstrację siły bez współczucia	166
Wracając do brązowookiego Carla	167
Czwartkowe posiedzenie Komisji ds. Zwolnień Warunkowych i Dyscypliny	168
Głodujący więzień wypisuje się	168
Z uzależnionymi sprawa jest łatwa	169
Zagadkowy osilek	171
Brak spontaniczności „Sierżanta”	172
Skrucha nie przynosi rezultatów	173
Gdy zwolniony warunkowo więzień zostaje przewodniczącym Komisji ds. Zwolnień Warunkowych	174
Rozdział 8. Czwartek: konfrontacje z rzeczywistością	177
Wybuch agresji w więzieniu	177
Więzień 5704 dorabia się następnych szykan	180
Więzień 416 przeciwstawia się systemowi przez strajk głodowy	181
Jeszcze dwóch więźniów załamuje się	183
Listy z Więzienia Stanford do domu	184
Christina dołącza do przyjęcia u Szalonego Kapelusznika	184
Ksiądz wypełnia swoją obietnicę duszpasterskiej pomocy	185
Bohater we wstecznym lusterku	186
Przyjaciel okazuje trochę serca	188
„To, co robicie tym chłopcom, to okropność!”	189
Jesteście samcami wielbłądów, a teraz wskoczcie na samice	192
Rozdział 9. Piątek: nadchodzi zmierzch	196
Piątek: końcowy apel	197
Obronca z urzędu w obronie praw więźniów	198
Słuchajcie uważnie: koniec eksperymentu. Jesteście wolni	200
Bankructwo starej energii, odnalezienie nowej	201
Wszyscy na pokład: do podsumowań	202
Byli skazańcy: upust emocji	203
Niezadowolone byłych strażników	205
Końcowe połączenie obu grup	206
Co to znaczy być strażnikiem lub więźniem?	207
O roli więźnia	207
O sile roli strażnika	208
O dobrych i złych strażnikach	209
O cichej furii sadyzmu strażników	210
O naturze więźniów	211
O przemianie charakteru w sześć dni	211
O „małych eksperymentach” Hellmanna	213
Rozdział 10. Znaczenie i przesłanie Stanfordzkiego Eksperymentu Więziennego:	
alchemia przemiany osobowości	217
Rekapitulacja przed zagłębieniem się w analizę danych	217
Czego dowiedzieliśmy się na podstawie naszych danych?	219
Miary osobowości	219

Nauki i przesłania płynące ze Stanfordzkiego Eksperymentu Więziennego	227
Zalety nauki	227
Przemiana strażników pod wpływem posiadanej władzy	229
Patologie roli więźnia	230
Dlaczego sytuacja ma znaczenie	232
Wpływ reguł na kształtowanie rzeczywistości	234
Kiedy role stają się rzeczywistością	234
Przejście od roli uzdrowiciela do roli zabójcy	236
Wzajemnie uzupełniające się role i ich scenariusze	237
Role odgrywane w eksperymencie przez dorosłych	238
Role a odpowiedzialność za występki	239
Anonimowość i deindywidualizacja	240
Dysonans poznawczy, który racjonalizuje zło	240
Siła aprobaty społecznej	242
Społeczne konstruowanie rzeczywistości	242
Dehumanizacja: inny człowiek jako ktoś pozbawiony wartości	243
Szczęśliwy traf rzuca strumień światła na Stanfordzki Eksperyment Więzienny	245
Stanfordzki Eksperyment Więzienny a duch tamtych czasów	246
Dlaczego systemy mają największe znaczenie	247

Rozdział 11. Stanfordzki Eksperyment Więzienny: aspekty etyczne i dalsze

rozwińnięcia eksperymentu	251
Wynaturzenie ludzkiego dążenia do perfekcji	252
Refleksje etyczne nad Stanfordzkim Eksperymentem Więziennym	253
Etyka absolutna	254
Z punktu widzenia norm absolutnych Stanfordzki Eksperyment Więzienny był nieetyczny	254
Etyka relatywna	256
Pozytywne konsekwencje dla uczestników	258
Nieoczekiwane korzyści osobiste dla uczestników i personelu Stanfordzkiego Eksperymentu Więziennego	259
Nieśmiałość jako więzienie narzucone sobie samemu	262
Szaleństwo u ludzi normalnych	263
Nauczanie przez przekazywanie uprawnień	264
Wpływ na mnie osobiście	264
Maksymalizowanie korzyści: szerzenie idei społecznej	265
Potęga mediów i obrazów wzrokowych	266
Replikacje i rozwińnięcia eksperymentu	266
Solidna replikacja w innej kulturze	267
Symulacja na oddziale psychiatrycznym	267
Niepowodzenie pozornej replikacji w telewizyjnym pseudoeksperymentie	268
Stanfordzki Eksperyment Więzienny jako ostrzeżenie przed nadużywaniem władzy	268
Przenikanie do kultury popularnej	270
Witryna Stanfordzkiego Eksperymentu Więziennego: siła Internetu	271

Rozdział 12. Badanie dynamiki społecznej: władza, konformizm i posłuszeństwo

Co ujawniły badania nad wpływem sytuacji	277
Uwaga! Mogą działać atrybucje egotystyczne	278

Badania Ascha nad konformizmem: podporządkowywanie się	279
Ślepe posłuszeństwo wobec autorytetu: wstrząsające badania Milgrama	281
Paradygmat badań Milgrama nad posłuszeństwem	281
Wynik przewidywany przez ekspertów	284
Wstrząsająca prawda	284
Wariacje na temat posłuszeństwa	285
Dziesięć wniosków wynikających z badań Milgrama: jak tworzyć złe pułapki na dobrych ludzi	286
Replikacje i modyfikacje Milgramowskiego modelu posłuszeństwa	287
Niewłaściwe postępowanie pielęgniarek wobec pacjentów pod wpływem poleceń lekarzy	288
Administracyjne posłuszeństwo wobec autorytetu	289
Posłuszeństwo seksualne wobec autorytetu: numer z rewizją osobistą	290
Podobieństwo do nazistów: czy mogłoby to się zdarzyć w Twoim mieście?	292
Produkowanie nazistów w amerykańskiej klasie szkolnej	292
Kształtowanie małych bestii w szkole podstawowej: oczy brązowe przeciw oczom niebieskim	294
Poparcie na Hawajach dla „ostatecznego rozwiązania”: uwolnienie świata od nieprzystosowanych	295
Nakłanianie zwykłych mężczyzn do niezwykłego mordowania	296
Banalność zła	299
Oprawcy i kaci: typy patologiczne czy imperatywy sytuacyjne?	300
„Doskonali żołnierze 11 września” i „zwykłe brytyjskie chłopaki” dokonują na nas zamachów bombowych	302
Ostateczny test ślepego posłuszeństwa wobec autorytetu: zabijanie własnych dzieci na rozkaz	303

Rozdział 13. Badanie dynamiki społecznej: deindywidualizacja, dehumanizacja i zło bezczynności

Deindywidualizacja, anonimowość i destrukcyjność	310
Szokujące zachowanie anonimowych kobiet	311
Mądrość kulturowa: jak sprawić, żeby wojownicy zabijali na wojnie, ale nie w domu	314
Deindywidualizacja przekształca naszą apollińską naturę w naturę dionizyjską	315
Efekt zapustów: wspólna deindywidualizacja jako ekstaza	316
Dehumanizacja i odłączenie moralne	317
Dehumanizacja eksperymentalna: określanie studentów mianem zwierząt	318
Mechanizmy odłączania moralnego	320
Zrozumienie dehumanizacji nie jest równoznaczne z jej usprawiedliwieniem	321
Kreowanie zdehumanizowanych wrogów państwa	321
Zło bezczynności: bierność przypadkowych świadków	323
Przypadek Kitty Genovese: psychologowie społeczni spieszą na ratunek, poniewczasie	323
Badania nad interwencją przypadkowych świadków	324
Jak dobrzy są Dobrzy Samarytanie, którzy się spieszą?	325
Zinstytucjonalizowane zło bezczynności	326
Dlaczego sytuacje i systemy są ważne	327
Oszacowanie siły sytuacji	328
Następny etap: o jabłkach, skrzynkach, grubych rybach i waźniakach	329

Rozdział 14. Znęcanie się i tortury w więzieniu Abu Ghraib: zrozumienie i personalizacja jego okropności	333
Zrozumieć bezsensowne znęcanie się	336
Czas kwitnących jabłoni w stolicy	337
Miejsce: Więzienie Abu Ghraib	338
Wysoka wieża jako cel ataków mózdzierzowych	339
Nowy dowódca przybywa na miejsce, ale nie widzi nic	340
„Chip” Frederick jakiego poznałem	342
Przebieg służby Fredericka w więziennictwie i wojsku	343
Oceny psychologiczne	344
Zgniłe jabłko czy owoc w najlepszym gatunku?	346
Sytuacja: koszmary i zabawy nocne na Kondygnacji 1A	346
Przygotowanie i odpowiedzialność	347
Nieustanna praca nocna	348
Wielu innych występujących na tej całonocnej scenie	349
Czynnik strachu	352
Porównania ze strażnikami w Stanfordzkim Eksperymentie Więziennym	353
Dynamika seksualna na Kondygnacji 1A	356
Uwagi ostrzegawcze	357
Katalizator Graner	357
Inne spojrzenia na Charlesa Granera	358
Zdjęcia jako trofea: udokumentowana cyfrowo deprawacja	360
Cyfrowa siła	361
„Zdjęcia-trofea” w innych czasach	361
Ekshibicjoniści występujący dla podglądaczy	362
Złożone motywy i dynamika społeczna	362
Inszenizowane zdjęcia wykorzystywane do grożenia zatrzymanym	363
Uzyskanie statusu, dokonanie zemsty	363
Deindywiduacja i efekt zapustów	364
Porównywalne okrucieństwa dokonywane przez żołnierzy brytyjskich i żołnierzy amerykańskich z elitarnych jednostek	365
Postawienie sierżanta Ivana Fredericka przed sądem	366
Proces	367
Wyrok	368
Parę istotnych porównań	368
Przekształcenie strażnika więziennego Ivana Fredericka w więźnia numer 789689	370
Uwagi końcowe	370
Rozdział 15. System przed sądem: współdział dowództwa	376
Dochodzenia w sprawie Abu Ghraib ujawniają wady systemu	377
Raport Rydera jako pierwszy wysłał sygnały ostrzegawcze	378
Raport Taguby jest gruntowny i surowy	379
Zaniedbania w komunikacji, szkoleniu i dowodzeniu	380
Taguba atakuje zaniedbujących obowiązki nieudolnych dowódców	381
Raport Faya i Jonesa rozszerza zakres osób odpowiedzialnych – ku górze i na zewnątrz	383
Współdziałanie z bezprawnymi akcjami CIA jako „praca zespołowa”	384
Stwarzanie niezdrowego środowiska pracy	384
Kiedy zeznania obronne żołnierzy Żandarmerii Wojskowej okazują się prawdziwe	385
Porządne psy popełniają obrzydliwe świństwa	385

Nadzy więźniowie są więźniami zdehumanizowanymi	386
Ustalanie winnych: oficerowie, Wywiad Wojskowy, przesłuchujący, analitycy, tłumacze i personel medyczny	386
<i>Raport Schlesingera</i> określa winę	387
Rozpowszechnienie okrucieństw dokonywanych przez wojsko	387
Główne obszary problemowe i warunki utrudniające	388
Znów mamy do czynienia z porażką dowództwa	388
Psychologia społeczna nieludzkiego traktowania innych	389
Nauki wynikające z Stanfordzkiego Eksperymentu Więziennego	389
Raport Human Rights Watch: „Unikanie odpowiedzialności za tortury?”	390
Wielu maltretujących, niewielu ukaranych, oficerowie wychodzą na wolność	391
Human Rights Watch sięga do górnych poziomów hierarchii służbowej	392
Pozbawić nietykalności architektów polityki niezgodnej z prawem	393
Przed sądem: sekretarz obrony Donald Rumsfeld	393
Przed sądem: były dyrektor CIA George Tenet	395
„Lodowy Człowiek” znika	395
Przed sądem: generał broni Ricardo Sanchez	397
Przed sądem: generał dywizji Geoffrey Miller	399
Tortury, wszędzie tortury i okaleczanie	401
Ujawnienie powszechnego stosowania okrucieństw wobec więźniów przed Abu Ghraib	401
Piechota Morska z zimną krwią morduje irackich cywilów	402
Następni przed sąd: świadkowie oskarżenia	405
Elitarni żołnierze tak postępują: 82 Dywizja Powietrznodesantowa łamie kości i pali fotografie	409
„Laski od tortur” wykonują taniec erotyczny z więźniami w „konfesjonale” Guantánamo	410
Inne ujawnione fakty dotyczące przestępstw i występków w Guantánamo	412
„Zlecenie” tortur na zewnątrz	412
Dotrzeć do szczytu: obarczenie odpowiedzialnością Dicka Cheney’a i George’a W. Busha	414
Wojna z terrorem ukształtowała zmianę paradygmatu tortur	414
Wiceprezydent Dick Cheney jako „wiceprezydent od tortur”	416
Prezydent George W. Bush jako „głównodowodzący czasu wojny”	417
Notatki służbowe o torturach	417
Grupa Robocza Dochodzeń Karnych Departamentu Obrony przeciwna przesłuchaniom w Guantánamo	419
Obsesja na punkcie wojny z terrorem	419
Sędziowie przysięgli, proszę o werdykt	421
Wpuśćmy trochę słońca	421
Rozdział 16. Przecistawianie się wpływom sytuacyjnym i sławienie heroizmu	428
Uczenie się, jak stawiać opór niepożądanym wpływom	430
Dualizm: odłączenie a nasycenie	430
Dziesięcioetapowy program stawiania oporu niepożądanym wpływom	431
Paradoksy heroizmu	436
Heroizm i bohaterowie – co to takiego?	438
Definicje bohaterów i heroizmu	439
Bohaterowie wojskowi	440
Bohaterowie cywilni	441
Bohaterowie ryzyka fizycznego a bohaterowie ryzyka społecznego	442

Nowa taksonomia heroizmu	443
Przykładowe sylwetki bohaterów	447
Bohaterowie apartheidu	447
Bohater antykomunistyczny	447
Bohaterowie wojny wietnamskiej	448
Żołnierz, który podniósł alarm podczas wojny w Iraku	449
Bohaterowie Jonestown	451
Wielowymiarowy model heroizmu	453
Kontrasty heroizmu: niezwykły czy banalny	454
O banalności zła	454
O banalności heroizmu	456
Heroizm jako potwierdzenie wspólnoty ludzkiej	458
Indeks nazwisk	463
Indeks rzeczowy	472